

міжвідомч. наук. зб. / редкол. : Р. Я. Пиріг та ін. – К., 2000. – С. 252–261. **6.** З історії спеціальних бібліотек Миколаєва (XIX ст.) / Г. Г. Бородіна // Вісн. Кн. палати. – 2000. – № 3. – С. 29–32. **7.** Організація народних бібліотек на Півдні України у другій пол. XIX – на поч. XX ст. // Г. Г. Бородіна / Вісн. Держ. акад. керівних кадрів культури і мистецтв. – 2000. – № 4. – С. 92–98. **8.** Науково-практичний доробок В. К. Шенфінкель // Г. Г. Бородіна, Л. П. Одинока / Архівна та бібліотечна справа в Україні доби визвольних змагань (1917 – 1920 рр.) : зб. наук. пр. – К., 1998. – С. 255–261.

Роль бібліотек навчальних закладів у розвитку культури півдня України (II пол. XIX ст.)

Розвиток книгозбірень навчальних закладів Півдня України протягом другої половини XIX ст. становить інтерес і сьогодні, з огляду на те що вони як соціально-культурне явище являють собою цінну джерельну базу для вивчення історії бібліотечної справи, вітчизняних книжкової культури та освіти.

У другій половині XIX ст. спостерігалось більш інтенсивне створення середніх навчальних закладів, а при них – бібліотек, що, очевидно, було викликано потребами часу.

У Херсоні провідне місце в цей період посідала книгозбірня губернської гімназії, відкрита 1854 р. Уже через чотири роки діяльності її фонд нараховував 2 968 томів (1 436 назв). Комплектувалася бібліотека літературою з богослов'я, філософії, педагогіки, права, історії, сільського господарства та інших наук.

Варто зазначити, що крім книг вона отримувала 59 періодичних видань. Книжковий фонд систематично поповнювався і на 1 січня 1860 р. становив 3 418 томів (1 593 назви). Примітним є те, що при книгозбірні знаходився кабінет нумізматики, в якому на 1 січня 1862 р. експонувалося 287 предметів.

Одночасно з цією бібліотекою у гімназії діяла невеличка учнівська книгозбірня. Утримувалася вона на кошти, пожертвовані учнями навчального закладу. Обов'язки бібліотекаря виконував гімназист, призначений інспектором гімназії. Книгозбірня мала переважно літературу для дітей та юнацтва, хоча були й декілька старовинних рукописів. Щорічно передплачувалися кращі періодичні видання, замовлялися найпопулярніші книги для учнів. Лише 82 книги мала бібліотека Парафіяльного училища, з яких 4 – для дітей.

У 1863 р. Міністерство народної освіти асигнувало 4 тис. 734 крб. для придбання книг і організації природничо-історичних кабінетів при гімназіях. Цього ж р. у Херсоні при чоловічій гімназії відкрилася бібліотека для викладачів та учнів, але навчальна мета надавала їй специфічного характеру і, крім того, вона була відкрита не для всіх.

Існувала у місті й жіноча гімназія сестер Гозадінових. Фонд її бібліотеки на той час нараховував 1 000 томів наукової та белетристичної літератури, та користувалися нею виключно учениці й викладачі.

У Миколаєві бібліотечне будівництво також пов'язано з новими, позитивними зрушеннями у розвитку освіти.

1862 р. у місті відкрилася перша чоловіча гімназія, а через рік – перша жіноча гімназія. При них створили бібліотеки з досить великими книжковими фондами.

До книгозбірні чоловічої гімназії з дозволу керуючого Морським міністерством надійшло 2 000 томів із бібліотеки штурманської роти. Як і гімназія у м. Херсоні, миколаївська чоловіча гімназія мала дві бібліотеки – фундаментальну і учнівську. На 1 січня 1871 р. фонд фундаментальної книгозбірні складався з 4 270 томів (1 369 назв), учнівської – 321 тому (124 назви). У 1912 р. у фундаментальній

бібліотеці налічувалося вже понад 16 тис. томів художньої літератури, науково-популярних видань з усіх галузей знання.

У 1873 р. в Миколаєві відкрилось Олександрівське реальне училище, яке також мало дві бібліотеки: фундаментальну та учнівську. У наступні роки фонд фундаментальної книгозбірні значно збільшився – з 988 томів у 1873 р. до 5 159 томів у 1898 р. Загальна вартість цієї бібліотеки на 1 жовтня 1898 р. становила 10 125 крб. 43 коп.

Цікавим є й змістовний розподіл книжкового фонду книгозбірні за відділами:

- 1) богослов'я; філософія, логіка, антропологія;
- 2) правознавство і суспільні науки (теорія та історія права, законодавство);
- 3) книги з суспільних питань;
- 4) політична економія, фінанси і статистика;
- 5) виховання і навчання (педагогіка, методика, дидактика і шкільна справа; дитячі і народні книги; підручники);
- 6) словесність (історія і теорія словесності, критика; мовознавство; російська витончена словесність; іноземна витончена словесність);
- 7) історія культури, археологія, біографія, мемуари;
- 8) географія, етнографія, топографія і подорожі;
- 9) технологія, сільське господарство, будівельні та інженерні мистецтва, ремесла;
- 10) математика;
- 11) фізика, хімія, астрономія, метеорологія;
- 12) природознавство (зоологія, ботаніка, мінералогія, геологія);
- 13) медицина, гігієна, анатомія і фізіологія людини; мистецтва;
- 14) періодичні видання;
- 15) довідкові книги (бібліографії, словники, путівники, бухгалтерські довідники і т. ін.).

Значною була кількість періодичних видань, які знаходились у фонді бібліотеки – 357 назв.

Дещо поступався фонд учнівської книгозбірні училища. У 1898 р. він складався з 2 349 томів (957 назв). З метою організації позашкільних читань вона упорядковувалася за віковими групами. Окремими відділами завідував класний наставник. Весь фонд бібліотеки було відображено в каталозі, причому кожен вихованець отримував по одному примірнику каталогу. Книги видавалися один раз на тиждень. Для контролю за позакласним читанням застосувалися різноманітні методи і форми, наприклад: співбесіди бібліотекаря з учнями при обміні книг; аналіз прочитаного викладачем на уроках словесності; домашні та класні письмові роботи; літературні вечори і ранки; домашні вистави та ін.

У 1873 р. було відкрито Миколаївські морехідні класи 1 розряду. Їхня бібліотека була укомплектована переважно навчальною літературою – підручниками з арифметики, алгебри, геометрії, тригонометрії, астрономії. Мала книгозбірня багато лоцій Чорного та Азовського морів, річки Буг, Дніпровського лиману, різні креслення судів військового і комерційного типів та багато інших цінних документів. Для читання вдома видавалися часописи: «Нива», «Вокруг света», «Родина», «Морской сборник» з різними додатками.

Учнівська й учительська бібліотеки діяли при Миколаївському 4класному міському училищі, заснованому у 1882 р. В учнівській книгозбірні знаходилися 794 книги, здебільшого белетристика, а в учительській (фундаментальній) – 2 801 – в основному з питань педагогіки. Однак вихованці училища, очевидно, не

дуже полюбляли читати книги. Про це свідчить хоча б той факт, що у 1898 р. 456 учням було видано всього 212 книг.

Миська Пушкінська школа, відкрита 1883 р., теж мала фундаментальну і учнівську бібліотеку. Фонд першої з них складався зі 172 книг із фахових дисциплін, а другої – нараховував 464 книги, з яких 195 були белетристичними виданнями.

У 1893 р. в Миколаєві при ремісній управі було відкрито міське училище з крихітною бібліотекою, яка головним чином складалася з творів О. Пушкіна – казок, невеликих оповідань, деяких поем. Із 1899 р. для учнів почали передплачувати часопис «Читальня народної школи». Для вчителів було лише декілька підручників з педагогіки та дидактики.

Однак найбільш значущою книгозбірнею, яка зробила великий внесок у науковий і культурний розвиток краю, була наукова бібліотека Новоросійського університету (нині – Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова), який було створено на базі Рішельєвського ліцею.

Велику роль у справі перетворення ліцею в університет відіграв хірург і педагог, видатний громадський діяч М. Пирогов, який деякий час був попечителем Одеського навчального округу і в лютому 1857 р. запропонував створити в місті університет, «чтобы не привести просвещение цілого края в совершенный упадок».

У доповідній записці міністру народної освіти від 20 січня 1857 р. М. Пирогов писав: «Головний світоч освіти для цілого краю – ліцей – тьмяно світить і не задовольняє найбільш кричущих потреб».

Проте царський уряд не поспішав з відкриттям в Одесі університету, всіляко перешкоджаючи благородній меті, внаслідок чого цей навчальний заклад було офіційно відкрито лише 18 травня 1865 р. [1, арк. 29], а лекції розпочалися з першого вересня.

Університет складався з трьох факультетів: історико-філософського, фізико-математичного і юридичного з невеликою кількістю студентів. Згодом, 1900 р., було організовано медичний факультет.

Всупереч різним перешкодам з боку уряду, Одеський університет, завдяки волі, праці та піклуванню передових вчених, розвивався шляхом прогресу, перетворився в науковий і культурний центр краю.

Із самого початку існування цього навчального закладу при ньому почала діяти наукова бібліотека. Наприкінці XIX ст. ця книгозбірня була однією найбагатших не лише у місті, а й на всьому півдні країни, і славилася впорядкованістю книжкових фондів, унікальними виданнями та демократичністю обслуговування.

Бібліотека знаходилася в окремому приміщенні на вулиці Преображенській. Її книжковий фонд нараховував 150 тисяч томів і оцінювався в півмільйона карбованців. А основою фонду стала бібліотека Рішельєвського ліцею – 28 505 томів. Значну частину становили пожертвування книжкових зібрань. Чільне місце серед таких колекцій посідає бібліотека графа О. Строганова – 18 тис. томів, фонд родини Воронцових – 13 690 назв книг гуманітарного напрямку і т. ін. Скарбами бібліотечного фонду є рідкісні і цінні видання XV–XVIII ст., яких налічується до 100 тис. прим., і серед них – 5 інкунабул, 27 палеотипів, «Біблія Радзивіллів» (1563), «Острозька Біблія» (1581) та багато інших раритетів.

Бібліотекою могли користуватися викладачі інших навчальних закладів Одеси, але при цьому треба було мати особливий дозвіл ректора університету. Видавалися книги і додому, якщо читач вніс заставу в розмірі вартості книги.

Почесне місце серед тих, хто прагнув перетворити університет в осередок передової науки і культури, належить вченому-біологу, засновнику найбільш передових матеріалістичних напрямів у сучасній біології І. Мечникову. Тринадцять років самовідданого життя, сповненого багатогранної наукової діяльності, насиченого видатними досягненнями і відкриттями, відносяться до періоду роботи вченого в університеті. Особливу увагу він приділяв розвитку бібліотеки як наукової установи універсального профілю, що виконує завдання слугування науці. Перш за все, це проявилось у започаткуванні системи науково обґрунтованого комплектування, в удосконаленні систематичного розташування фондів, а також у прагненні до їхнього вичерпного розкриття.

За спогадами учнів і сучасників, І. Мечников мав виключну бібліографічну пам'ять, використовував різноманітні джерела у своїй науковій роботі. «Он служил нам, работающим в институте, живой библиографией. Чтобы знать, где, когда и кем была опубликована статья, всего проще было обратиться к Илье Ильичу».

Як бачимо, бібліотеки навчальних закладів Півдня України другої половини XIX ст. адекватно відображали соціально-економічні та культурні особливості регіону, забезпечуючи розвиток освіти, науки і культури краю.

Бібліотечна планета. – 2008. – № 2. – С. 19–21.

